

Христо Стоев

Понятията в Критика на чистия разум

На паметта на
проф. Иван Софрониев Стефанов

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор	11
Увод	17
Метапонятия	19
Ние	20
Опозицията a priori – a posteriori.....	21
Опозицията чисто – емпирично (1)	25
Опозицията синтетично – аналитично.....	28
Опозицията трансцендентно – иманентно	31
Опозицията трансцендентално – емпирично (2)	34
Опозицията математическо – динамическо	41
Опозицията конститутивно – регулативно.....	43
Опозицията интуитивно – дискурсивно.....	46
Опозицията рецептивност – спонтанност	50
Понятия на естетиката	
За трансценденталната естетика изобщо	54
Наглед.....	55
Сетивност	58
Сетиво.....	62
Форма на нагледа	63
Пространство	66
Време.....	68
Впечатление.....	70
Усещане.....	71
Материя (на усещането).....	74
Многообразно	76
Представа.....	78

Предмет.....	80
Нещо само по себе си.....	82
Явление.....	87
Понятия на аналитиката	
За трансценденталната аналитика изобщо	90
Мислене.....	91
Разсъдък.....	96
Понятие.....	102
Аперцепция.....	106
Действие.....	111
Съждение.....	112
Синтеза.....	115
Функция.....	117
Способност за въображение.....	118
Апребензия.....	122
Репродукция.....	124
Рекогниция в понятието.....	126
Възприятие.....	127
Образ.....	132
Категория.....	134
Таблица на категориите.....	141
Свързване.....	143
Съставяне.....	146
Динамическо свързване.....	147
Способност за съждение.....	149
Схема.....	150
Синтетично основно положение.....	153
Обект.....	156
Опит.....	158
Ноумен.....	162
Феномен.....	164
Понятия на диалектиката	
За трансценденталната диалектика изобщо.....	166
Разум, теоретически.....	167

Идея.....	173
Умозаклучение	178
Илюзия, трансцендентална.....	179
Обусловено.....	181
Безусловно.....	182
Интелигибилно	183
Паралогизъм на чистия разум	184
Антиномия на чистия разум.....	187
Идеал на чистия разум	191
Регулативен принцип на чистия разум	195
Трансцендентален субект	197
Заключение	198
Приложение	199
Трансценденталният идеализъм и опровержението на „материалния“ („емпиричния“) идеализъм	199
Обща библиография	
Основни произведения на Кант на български.....	213
Изследвания върху теоретичната философия на Кант на български	213
Изследвания върху теоретичната философия на Кант на немски	214
Изследвания върху теоретичната философия на Кант на английски	215

ПРЕДГОВОР

Философията на Кант е една от малкото, намерили своите проекции във всички направления на съвременното философско мислене, като се започне от феноменологията и се премине през херменевтиката, постструктурализма, постпозитивизма и аналитичната традиция. Постоянен източник на актуални дискусии са не само проблемите на разбирането и претълкуването ѝ, но и непрестанно протичащото инкорпориране на нейни елементи в нови концептуални форми и рамки. Върху нейни линии на аргументация се позовават не само поддръжниците на модерния проект, но и радикални представители на тенденцията на постмодернизма. С оглед на това нуждата от един ориентир в понятийния апарат на Кант, който би могъл да бъде от полза не само за професионални философи, но и за читатели, заинтересувани изобщо от хуманитаристиката или, ако използваме немския термин, от науките за духа (а защо не и от тези за природата), би могла да се разглежда като винаги належаща. Това особено важи за българската философска традиция, която като че ли винаги е привилегирovala изследването на възгледите на един автор, без обаче да полага усилие за анализ на спецификата, определеността и в крайна сметка идентичния характер на концептуалния апарат, който той ползва. Аналогично на това, философското образование в България е било фиксирано изключително върху историята на възгледите на големите философи (история на светогледите), но съвсем не и върху история на понятията. Последната обаче, освен че може да се разглежда като конститутивна по отношение на отделните, исторически явили се теоретични концепции, притежава също и евристична сила, която може да осигури дълбинно интелектуално разбиране на същите както с оглед на тяхната приемственост, така и с оглед на техния разрив.

В контекста на казаното настоящата работа изглежда е една от малкото в рамките на българската философска култура, която си поставя за цел да обследва детайлно понятийния инструментариум на определен автор, при това в конкретно негово произведение. По-специално цялостен аналитичен обзор на концептуалния апарат на Кант в основополагащото му философско произведение *Критика на чистия разум* не е правен досега у нас. Същевременно не може да не се признае, че такъв тип изследвания, особено що се отнася до ключови автори и произведения, представляват необходим етап от ставането на една национална философска култура, тъй като най-вече те могат да гарантират минимум съизмеримост (или основа за сравнение) между подходите, резултатите или дори философския език в отделните авторски изследвания¹. Ето защо във връзка с вече подчертаните влияние и актуалност на философията на Кант, а от друга страна също така с оглед преодоляване на негативната тенденция да се говори и да се пише за един автор en gros и без основата, която би могла да се даде от рефлексия върху неговия понятийен инструментариум, настоящото изследване се явява немаловажен проект. Поради това то заслужава да надхвърли скромните рамки, в които вече е реализирано – нещо, което надявам се, ще става за в бъдеще.

* * *

Въпреки че не е използвана азбучна, а тематична подредба, изследването е структурирано така, че да позволява ползването му и като речник на основните понятия в *Критика на чистия разум*. Наред с това в подготовката на отделните части съм се придържал към идеята да бъде сведено по възможност до минимум

¹ Нека ми бъде позволено да дам само един малък пример. Появата на Кантовия термин *Anschauung* (който на български вече традиционно се превежда като „наглед“) през английски превод – *intuition* – в някой наш философски текст като „интуиция“, може да предизвика дори комични по характера си недоразумения.

изискваното базисно познаване на Кантовата философия у един потенциален читател, като при все това съм се противопоставял всячески на нейното опростенческо популяризиране.

Целта на настоящата работа – аналитично и систематично обследване на всички основни понятия от първата критика на Кант (*Критика на чистия разум*) – е недостижима най-малкото с оглед на желаната пълнота, детайлност и изчерпателност. Постигането ѝ не изглежда да е по силите на един единствен човек, доколкото живата синтетичност на Кантовия текст¹ трябва да бъде предадена безостатъчно в ясни и аналитични формулировки, при което е нужно да бъдат определени всички възможни контексти, в които функционира дадено понятие и съответните на тези контексти вариации в неговото семантично поле. Ето защо настоящото изследване, съгласно замисъла и формата си, се явява един отворен текст, който е открит за допълнения както от съдържателно, така и от структурно естество.

По време на работата ми съм се водил от две основни изисквания: да остана по възможност максимално верен на автентичната философска позиция на Кант и да осъществя това с концептуална яснота, която да е достойна за произведението. Доколко съм съумял да се справя, не е в моите правомощия на автор да преценя. При все това обаче съм длъжен да отбележа, че както обхватът на този проект, така и неговият обзорно-теоретичен характер (взети в отношение към моите сили) не ми позволи да навляза в желаната степен в проблематичния и дискуссионен характер на отделни понятия. Ето защо онова, което на първо място трябваше да изпадне от хоризонта на настоящото изложение, е съдържанието и спецификата на определени дискусии, чиято интензивност, изглежда, няма скоро да угасне в литературата върху Кант. В тази връзка съм длъжен да заявя, че съм жертвал известен брой проблемни страни в определянето на някои понятия в името на хомогенността и целостта на настоящото изследване.

¹ Да, въпреки привидната сухота и педантичност на изложението, Кантовият текст е неподозирано жив и динамичен.

Едно друго теоретично въздържание, което си наложих, е по отношение концептуалното изясняване на разликите между първото (от 1781) и второто (от 1787, преработено от самия Кант) издания на *Критика на чистия разум*. В това отношение съм се ограничил до някои трудно да бъдат избегнати уточнения. Изчерпателното и коректно проясняване на разликите между тях може да е тема на едно самостоятелно изследване, чийто обхват е възможно дори да бъде съизмерим с този на настоящото. Наред с това обаче трябва да подчертая, че съм напълно убеден в концептуалната приемственост между двете издания и в това, че разликите между тях в никакъв случай не засягат основните положения на трансценденталната философия, а по-скоро адекватното им изложение за пред философската публика; убеждение, което често контрастира с пристрастността на позициите в полза на едното или на другото издание в хода на историята на специализираната литература върху Кант.

Накрая, в специфичните рамки на този проект също така не влиза и разискването на общия теоретичен проблем как следва да бъде определена и оправдана като дисциплина историята на понятията и следователно проблемите на нейното обосноваване, които включват ясен отговор на въпроса доколко самите понятия са исторични и какво е собствено историчното в тях. Неглижирането на тази иначе твърде актуална дискусия може да бъде оправдано поне с бележката, че изследвания от този тип са утвърдени като жанр, а и някои от тях вече с основание са придобили регулативен статус в историко-философската литература. От друга страна, що се отнася в частност до настоящото изследване, струва си да се отбележи, че то не тематизира Кантовите понятия от първата критика в контекста на историческото им развитие (то се абстрахира както от предисторията им, така и от перспективата на тяхната по-късна рецепция), а ги разглежда изключително в системните връзки помежду им.

* * *

В българската философска култура, струва ми се, няма изградено уважение към идентичността на едно философско понятие независимо от възможните разнородни контексти на неговата употреба. Тъкмо поради това е и широко разпространено едно лекомислие, според което е позволено едно и също понятие да бъде означавано посредством различни думи или изрази (термини). Обратното – дори по-опасно – лекомислие е не по-рядко срещано – различни философски понятия да бъдат предавани чрез една и съща дума (термин) на български. Всичко това в крайна сметка води до размиването на границите на понятията и избледняването на определенията в тяхното съдържание. Би могъл да се постави въпросът, доколко е изобщо оправдано да говорим за „философски понятия“ в българската философска култура при положение, че тяхната идентичност се свежда до идентичността на една или друга дума в един или друг контекст. Естественото следствие от цялата тази неопределеност на философския език е тази, че концептуалната яснота на един философски текст често се приравнява с тази на един най-обикновен публицистичен текст. Нещата се усложняват допълнително и от това, че върху цялата тази понятийна и категориална неопределеност паразитира една интердисциплинарна прослойка от лица, можем да ги наречем „жонгльори с термини“, които доста успешно симулират философска или общохуманитарна ерудиция.

За да освободя горните размишления от голата им декларативност и от подозрение в недобросъвестността на възможната им мотивация, ще дам някои твърде показателни примери. Става дума за примери от българските преводи на две с основание христоматийни за философското образование произведения, едното от които е *Опит върху човешкия разсъдък* на Джон Лок, а другото *Етика* на Бенедикт Спиноза. От първия превод ще дам два примера. Още в българския вариант на заглавието на споменатото произведение на Лок има неточност: на английски стои съвсем не *reason*, а *understanding*, и въпреки това терминът е преведен като „разум“, а не като „разсъдък“, както би изисквала историко-философската традиция. Един друг дори по-красноречив пример – в произведението си Лок говори за два вида свобода, назовани

съответно *freedom* и *liberty*. В българския превод и двата термина са преведени като „свобода“ без дори бележка под линия, в която да е споменато въпросното терминологично различие (с. 313 сл. от българския превод). Поради това пасажите, в които те се срещат един до друг, звучат противоречиво или дори безсмислено на български. Другият пример: в петата книга на *Етика* Спиноза говори в един и същи абзац (с. 299 от българския превод) за *intellectus* и *ratio*, и макар те да не са противопоставени изрично, в употребата им може да се установи смислово различие. В българския превод обаче и двата термина са преведени като „разум“, отново без това да е указано в бележка под линия. И макар и двата превода да са правени от филолози, при това вече с голяма времева дистанция от днешния ден, те все пак продължават да бъдат ползвани и до днес от философи, а нищо не може да освободи последните от отговорността, която носят по отношение на своя собствен професионален инструментариум.

С оглед целта на настоящото изследване е оправдано да се спомене, че и българският превод на *Критика на чистия разум* от проф. Цеко Торбов въпреки неговото неоспоримо качество съдържа някои неточности. Така например Кантовият термин *Verbindung* се превежда на едно място като „свързване“ (с. 168–169), друг път като „връзка“ (с. 212), а трети път като „съчетание“ (с. 243). Последният вариант на превод собствено се появява за да бъде избегнато смесване с друг сходен термин – *Verknüpfung*, който също обичайно бива превеждан от проф. Торбов по идентичен начин като „свързване“ или „връзка“. Една друга специфична неточност в българския превод би могла да се открие в това, че двата немски термина *Materie* и *Stoff* биват превеждани по един и същ начин като „материя“. Що се отнася до настоящото изследване, макар че целенасочено загърбва гореспоменатите негативни тенденции, то не може да претендира, че е в състояние напълно да отстрани всички двусмислия, неясноти и проблемни места свързани с Кантовия понятиен апарат от първата критика. Това, на което обаче има основание да се надява, е да осигури на бъдещата работа върху *Критика на чистия разум* в рамките на българската философска култура една по-сигурна и определена изходна позиция.